

MADDÎ-MANEVÎ TEMİZLİK VE ÇEVRE BİLİNCİ*

Temizlik anlamına gelen “taharet” kelimesi kavram olarak maddî olduğu kadar manevî temizliği de kapsar.¹ Hz. Peygamber’in “إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَا يَنْجُسُ” “mümin pis olmaz”² buyurması müminlerin manen temiz olduğu anlamına gelir. Diğer taraftan Kur’an’da müşriklerin necis/pis ve şeytan işi amellerinin de “rics/pislik” olarak nitelendirilmesi,³ temizliğin ve kirliliğin sadece maddî değil, aynı zamanda insanın amellerine bağlı olarak manevî ya da ahlâkî olduğunu da gösterir. Müşriklerin necis/kirli olarak nitelendirilmesinden kasıt da maddî açıdan bedenlerinin ya da organlarının pis/kirli olması yönüyle değil, batıl itikatları yönüyledir.⁴ Peygamber Efendimizin,

الطُّهُورُ شَطْرُ الْإِيمَانِ

“Temizlik imanın yarısıdır”⁵ buyurması da maddî ve manevî temizliğin iman ile ilişkisini ortaya koyması bakımından önemlidir. Burada temizliğin imanın yarısı olarak nitelendirilmiş olması da müminin manen pis olmadığı fikrinden hareketle maddî temizliği ihmal etmemesi gerektiğine yönelik güçlü bir tembihtir. Ayrıca bir mümin için manevî kirlenme, inanç kirlenmesi, kişiliğin yalpalaması ve fiillerde tutarsızlık olarak algılanabilir. Bu

* Bu metin Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı Dr. Bünyamin OKUMUŞ tarafından hazırlanmıştır.

¹ Bkz. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, tarihsiz, c. 8, s. 5450.

² Buhârî, “Gusl”, 23.

³ Bkz. Tevbe, 9/28, 95; Mâide 5/90.

⁴ Seyyid Sabık, *Fıkhü’s-Sunne*, Beyrût 2002, c. I, s. 19.

⁵ Muslim, “Taharet”, 1.

açıldan taharet hem maddî bakımdan temizliği hem de müminin tevhid inancındaki tutarlılığı kadar ahlâkî bakımdan da sözü ve özünün tutarlı olması ve güzel ameller işlemesini kapsar.

Risalet görevinin hemen başlangıcında Peygamberimiz Hz. Muhammed'e insanları inzar/uyarı görevine Rabbini zikredip yücelterek başlaması yanında elbisesini de temiz tutmasının Allah tarafından emredilmesi, temizliğin mahiyetini açıklamaya hamledilmiştir. Allah şöyle buyurmuştur:

يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ / قُمْ فَأَنْذِرْ / وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ / وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ / وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ /
وَلَا تَمُنْ بِتَسْتِكْبَرُ / وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ

“Ey örtünüp bürünen (Peygamber)! Kalk da uyar. Rabbini yücelt. Nefsini arındır. Şirkten uzak dur. İyiliği, daha fazlasını bekleyerek (bir kazanç elde etmek için) yapma. Rabbinin rızasına ermek için sabret.”⁶

Burada zikredilen, *فَطَهِّرْ وَثِيَابَكَ* âyetine “giysilerini, elbiseni temizle” anlamı verildiği gibi “iffetli ve ahlâken temiz olmak” anlamı da verilmiştir ki, her iki anlam da âyetin özüne uygundur. Şöyle ki; giysi ve elbise, bazen bunları giyen kişinin kendisinden, bunların temizliği de giyenin temizliğinden kinaye olur. Nitekim “Filân kişinin eteği temizdir” denildiği zaman onun iffetli ve ahlâkının temiz olduğu anlatılmak istenir.⁷

Takva

İslâm dininin farz kıldığı ibadetlerde, bütün emir ve yasaklarında, helâl ve haram kıldığı şeylerde gözettiği hedef Kur’ân’ın temel kavramlarından biri olan “takva” kelimesiyle izah edilebilir. Kur’an’da Kubâ mescidine işaretlerle, takva üzere kurulan mescitte ancak temizliği ve temizlenmeyi seven kimselerin bulu-

⁶ Müdnessir, 74/1-7.

⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. 8, s. 5450.

nacağı zikredilerek hem temizlikle takva kelimesi arasında bir ilişki kurulmuş hem de Allah'ın bu kimseleri sevdiği belirtilmiştir.

لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا لَمَسْجِدٍ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَىٰ مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ
تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ

“Orada hiçbir vakit namaz kılma. Zira ilk günden temeli takva üzerine kurulan mescitte namaz kılman elbette daha layıktır. Orada temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da tertemiz onları sever.”⁸ Bu âyet ancak takva üzere inşa edilen mescitlerin temiz toplum ve temiz bireyler oluşturma amacına hizmet edebileceğini vurgular. Âyette temizlenmeyi ve temizliği seven kimselere övgü vardır ve bunun karşılığı olarak Allah'ın da temizliği ve temiz olanları sevdiği zikredilmiştir. Dolayısıyla Allah'ın bir kimseyi sevmesinin her iki anlamda temizlikle doğrudan ilişkisi vardır. Yüce Allah,

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

“Şüphesiz ki Allah çok tövbe edenleri ve çok temizlenenleri sever”⁹ buyurmak suretiyle de maddî kirler yanında Allah'a ortak koşmak, inkâr etmek, ikiyüzlülük yapmak ve günah işlemek gibi manevî kirlerden, tövbe ve istiğfar ederek temizlenmenin Allah'ın sevmesinin temel şartı olarak zikretmiştir.

İslâm dini insanları sadece âhirete hazırlamayı değil, bunun yanında insanlar için bu dünyayı barış, huzur ve esenlik yurdu kılmayı amaçlar. Bu amaca erişmek, doğasında fücür ve takvaya meyli bulunan insanın kendi nefsinin arındırılmasıyla başlar, yeryüzünde hüsn/güzellik ve adaleti hâkim, kubh/çirkinlik ve zulmü yok etme mücadelesiyle devam eder. Bu mücadelede takvayı gözetmek esastır. Bunun için İslâm dini namaz, oruç,

⁸ Tevbe, 9/108.

⁹ Bakara, 2/222.

hac ve zekât ibadetlerinden asıl amacın mümini takvaya erıştirmek olduğunu belirtir. İşte maddî ve manevî anlamda temizlikten maksat da bireysel ve sosyal faaliyetlerde takvanın esas alınmasıdır. Yani her şeyden önce yapılan işlerde niyet ve amaç önemlidir. Bu bağlamda temizlik kavramı daha geniş bir anlam kazanır.

Güzel Ahlâk Sahibi Bireylerden Oluşan Ölçülü Toplum

Maddî ve manevî temizlikten maksat, insanın bedenini, elbisesini, bulunduğu mekânı ve çevresini temiz tutması kadar kötü düşünce ve duygulardan nefsinin ve benliğini arındırarak güzel ahlâk sahibi olmasıdır. İnsanın nefsinin ve benliğini kötülüklerden arındırmaya çalışarak iyilikleri meleke ve ahlâk haline getirmesi temizliğin kemâlidir. Bu bağlamda insanlar arası ilişkilerde temizliğe riayet etmek; mekânı ve elbiseyi temiz tutmak ve bu şartlar dâhilinde Allah’a ibadet etmek, aynı zamanda, manevî temizliği ve güzel ahlâkî değerleri kazanmak için de esas alınmıştır. Bu itibarla temizlik, dış temizlikten başlar, iç temizlikle tamam olur. Temizlik, mekân/mescid kadar elbisenin ve görünümlünün temiz ve nezih olması kadar gündelik hayatımızda; iç hayatından, yiyip-içmeye ve ibadetlerimize kadar ölçülü olmak anlamını da ihtiva eder. Yüce Allah,

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا
إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

“Ey Âdemoğulları! Her mescitte ziynetinizi takının (güzel ve temiz giyinin). Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.”¹⁰ buyurmak suretiyle müslümanın sosyal hayatta nezafet ve nezahete dikkat etmesi gerektiği gibi yeme ve içmesinde, sair harcamalarında ölçülü olması gerektiğine de

¹⁰ A'râf, 7/31.

dikkat çekmiştir. Zira ölçsüzlük, her halükârda maddî kirlenmenin dışında manevî kirlenmeyi ve “şeytanın vesvesesi”ne kapılarak psikolojik rahatsızlıkları ve dengesizlikleri de beraberinde getirebilir. Ayrıca bu durum, gerek bireysel gerekse toplumsal hayatta ekonomik dengelerin sarsılmasına ve toplumsal huzursuzluğa da yol açabilir. Ölçsüzlüğün, israf ve aşırılığın olduğu bir yerde eşyanın maddî ve estetik değeri kaybolduğu gibi insanın manevî dünyasında düzensizlikler de ortaya çıkar. Bunun sonucu duygusal kirlenmeyi getirir ve insanların birbirine güveni kaybolur. Onun için Allah israf etmeyi ve israf edenleri, aşırılığı ve ölçsüzlüğü sevmediğini beyan etmiştir.

Kısaca temizlikten ve ölçülü olmaktan maksat, insanların maddî ve manevî/psikolojik açıdan sağlıklarının korunması kadardır, âyetteki “ziynetleri takınma” ifadesi de, aynı zamanda, giyim-kuşama, estetik anlayışa, insanlar arası ilişkilerde medenî ve hoşgörülü olmaya işaret eder. Bu anlayış sayesinde insanî ilişkilerde tedirginlik ve gerginlik yerini kararlılık ve dayanışmaya, kin ve nefret ise dostluk ve sevgiye bırakır. Böyle bir toplumda insanlar birbirlerini haset ya da düşmanlıkla değil, gıpta ve takdirle izlerler.

Maddî ve Manevî Temizlikte Mescitlerin ve İbadetlerin Önemi

Müslümanların sosyalleşmesinde mescitler/camiler, Kâbe örneğinde olduğu gibi, en önemli fonksiyonu icra ettiğinden, sosyal ilişkilerde mescitler, birer toplantı mekânları olarak, hem insanın hem de toplumun temizliğinin ve karakterinin aynası konumundadır.

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى
وَعَهْدَنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ
وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ

*“Hani, biz Kâbe’yi insanlara toplantı ve güven yeri kılmıştık. Siz de Makam-ı İbrahim’den kendinize bir namaz yeri edinin. İbrahim ve İsmail’e şöyle emretmiştik: ‘Tavaf edenler, kendini ibadete verenler, rükû ve secde edenler için evimi (Kâbe’yi) tertemiz tutun’.”*¹¹

Bu âyette tavaf, rükû ve secde ederek kendini ibadete verenler için Kâbe’nin temiz tutulmasının zikredilmesi ve aynı zamanda oranın bir güven yeri olduğunun vurgulanması, temizlik, ibadet ve emniyet arasında sıkı bir ilişki olduğunu gösterir. Kâbe’yi Allah için tavaf etmek ve hac ibadetini yerine getirmek için müminlerin orada toplanması Hz. İbrahim ile başlayan kadîm bir uygulamadır.

Zikrettiğimiz âyette Kâbe’nin bir emniyet mekânı olarak temiz tutulmasının emredilmesinden hareketle İslâm dininin toplumsal hayatta veya bir arada yaşarken özellikle emniyet ve temizlik hususlarını önemseydiği söylenebilir. Bunlardan birincisi can ve mal güvenliği ile ilgilidir. İkincisi de sağlık açısından önem arz eder. Bunun için müslümanların Mekke/Kâbe’de hac ibadeti için bir araya toplandıklarında bir yandan Allah’a ibadet ederek manevî arınmanın, tövbe ve istiğfarla temizlenmenin önemini hatırlarken diğer yandan maddî temizliğe de birinci dereceden riayet etmeleri mümin olmanın getirdiği bir zorunluluktur. Bu açıdan ister hac ve umre için Mekke’de, isterse başka bir vesile ile başka bir mekânda olsun bir araya toplanan ve birlikte yaşayan insanların birbirlerinden emin olması ve temizliğe dikkat etmeleri Allah’ın inananlar üzerinde bir hakkı olduğu kadar kendi sağlık ve güvenlikleri için de birinci dereceden önemlidir.

Hac ibadetine olduğu gibi, ibadetlerden maksat ve hikmet, bireyi ve toplumu kötülüklerden ve kirli işlerden arındırmaktır.

¹¹ Bakara, 2/125.

Nitekim namaz ibadetinden maksat, müminleri hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoymaktır.¹² Namaz ibadetinin sıhhatinin şartları olarak hadesten ve necasetten tahareti içeren abdestin zikredilmesi, İslâm dininin temizliğe verdiği önemi gösterir. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ
وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ
وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ
مِّنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا
طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ . مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ
مِّنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهَّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ
تَشْكُرُونَ

“Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüp iseniz iyice yıkanarak temizlenin. Hasta olursanız veya seferde bulunursanız veya biriniz abdest bozmaktan (def-i hacetten) gelir veya kadınlara dokunur (cinsel ilişkide bulunur) da su bulamazsanız, o zaman temiz bir toprağa yönelin. Onunla yüzlerinizi ve ellerinizi mesh edin (teyemmüm edin). Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez. Fakat o sizi tertemiz yapmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz.”¹³

Allah, burada, kullarına bir külfet ve zorluk değil, fakat temiz olmalarını ve temizlenmelerini emretmiştir. Aynı zamanda Allah bu âyetle insanların çevreyle ilişkisindeki ünsiyeti ve yakınlığı temizlik üzere kurmuş, temizliğin en temel unsuru olan suyun bulunmaması halinde bile temiz toprağı, hükmi anlamda insa-

¹² Bkz. Ankebût, 29/45.

¹³ Mâide, 5/6.

nın temizlenmesine vesile kılmıştır. Bunun için fıkıh kitaplarında “taharet/temizlik” bahsi necasetten taharet (görünen maddî pisliklerden temizlenmek) ve hadesten taharet (hükmî kirlilik halinden ya da görünmeyen manevî pislikten temizlenmek) olarak iki açıdan ele alınmıştır. Taharetin fıkıh eserlerinde birinci bahis olarak yer alması İslâm’da temizliğe her alanda verilen önemi gösterir. Hac, kurban ve namaz ibadetlerinde olduğu gibi oruçtan maksat da müminleri takva sahibi kılarak ahlâken güzelleştirmek,¹⁴ zekâtın maksat ise hem malı temizlemek hem de nefisleri tezkiye etmektir.¹⁵ Dolayısıyla İslâm dini bütün emir ve yasaklarında hem maddî hem de manevî bakımdan temiz bir birey ve temiz bir toplum oluşturmayı amaç edinir. Bunu gerçekleştirmeyi müminlerinin mesuliyetine tevdi eder.

Çevre ve Temizlik

Kur’an, yeryüzünde fitne ve fesat çıkarmayı, ekini ve nesli yok etmeyi, yeryüzünü ifsat etmeyi yasaklar; onu imar ve ıslah etmeyi emreder. İslâm dinine göre nasıl ki insan yaratılışından temizdir, aynı şekilde çevre de temizdir. İnsanın birinci görevi hem kendi temizliğini hem de çevrenin temizliğini korumaktır. Bu durum, maddî bakımdan olduğu gibi manevî bakımdan da temiz olmayı gerektirir. Burada Kur’an’ın hiçbir şeyin fayda vermeyeceği mahşer gününde ancak tertemiz bir kalbin fayda vereceği ihtarını hatırlamak gerekir. Bu, tevhid inancına dayalı çevre bilincinin yeniden inşasıyla mümkün olur. Bu bilinç halî, Yaratıcı-yaratılan ilişkisinde, yaratılmışların en şerefli olarak sorumluluğu üstlenen insanın diğer canlılarla, çevresiyle ve kendisiyle uyumunu ve hoşnutluğunu Cenâb-ı Hakk’ın hoşnutluğu ve rızası olarak mütalaa eder. Kâinat Allah’ın varlığına ve birliğine delâlet eden belgelerle doludur. Aynı zamanda Allah’ın bütün sıfatlarının tecelligâhıdır. Öyleyse insan gerçekte ilâhî muhite gark olmuştur. Önemli olan bunu fark edebilmektir.

¹⁴ Bkz. Bakara, 2/183.

¹⁵ Bkz. Tevbe, 9/103.

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطًا

“Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah’a aittir. Allah her şeyi kuşatan muhittir.”¹⁶ Bizim kendisine döneceğimiz nihai çevre O’dur.

Kâinattaki harikulâde nizam ve tabiatta tecelli eden güzellikler insanın gözüne ve gönlüne hitap ettiği kadar maddî ve manevî ihtiyaçlarını da karşılar; kâinat insanı bu güzelliğin ve ilhamın kaynağını keşfetmeye çağırır. Gerçekte bu çağrı Allah’tan gelir. Allah insandan kendisini bilmeyi ve kâinatı keşfetmesini istemiştir. Bu keşif sonuç olarak insana Allah’ın yaratıcılığını, Rabliğini bildirir. Dolayısıyla insanın çevreyle ilişkisi Allah merkezlidir. Onun için doğal yasalar “sünnetullah” olarak isimlendirilir. Doğa ile insan arasında dinî bir bağ, gayeli bir ilişki vardır. Tabiat, üzerine düşen görevi kusursuz yerine getirmektedir. Öyle ki Kur’an, cansız varlıkların bile Allah’ı tesbih ettiklerinden söz eder. İnsanın da birinci görevi Allah’ı tesbihtir. Bu tesbihte kâinat ve insan iç içedir; iki din kardeşi gibidir. Sonuçta insan ile kâinat arasında hukukî olduğu kadar ahlâkî bir ilişki de vardır. Bu ilişkide sorumluluk insana yüklenmiştir. İnsan, kâinattaki bütün varlıkların hukukunu korumakla ve onlara karşı ahlâklı davranmakla mükelleftir.

İbadet mekânlarının, sosyal çevrenin ve bireyin temizliği birbirini tamamlayan unsurlardır. Bunlardan birinin kirliliği bireyin temizlikteki hikmeti kavrayamadığı anlamına gelir. Maddî ve manevî temizlik insan ve toplumun dünyasında iki açıdan yer eder:

a) Mekânın ya da nesnenin temizliği; bu bağlamda Allah’ın yarattığı her şey aslî itibarıyla temizdir. Her şeyin doğallığıyla temiz tutulması ve aslına uygun olarak korunması gerekir. Bu anlayış çevre bilincini ve çevrenin değerini ortaya koyar.

¹⁶ Nisâ, 4/126.

b) Şahsın ya da insanın temizliği; bu da bir şahsın elbisesinin temizliğinden bedenine kadar maddî bir temizliği ifade ettiği gibi, niyet ve anlayışından kalp temizliğine kadar hükmi temizliği de ifade eder. Bu temizlik ahlâkî bir kazanım olarak hoşgörü, sevgi ve yardımlaşmayla davranışa yansınca maksat hâsıl olmuş olur.

Çevre sorunlarının gittikçe yoğunlaşarak artması II. Cihan Harbi'nden sonra Batı'da başlayan sanayileşme hamlesiyle ve buna bağlı olarak metropol şehir hayatına geçişle birlikte olmuştur. Büyük şehirleri tehdit eden en büyük tehlike gürültü ve hava kirliliği oldu. Bununla birlikte gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerdeki çarpık şehirleşme, plansız ve bilinçsiz göç, beraberinde daha birtakım sorunları da getirdi. Sağlık ve eğitim yanında güvenlik sorunu, insanın maddî ve manevî bakımdan tehdit altında oluşu ve insanın sadece doğal çevreye değil kendi cinsine karşı bile yabancılaşması makineleşen dünyada sanayi toplumunda teknolojik gelişmenin ortaya çıkardığı sorunlardır.